

11003007
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

СИСТЕМА І СТРУКТУРА

СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ:

ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІКА Л.А. БУЛАХОВСЬКОГО

Збірник наукових праць

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

КИЇВ
ЗНАННЯ УКРАЇНИ
2006

Обов'язковий примірник

29086882
115
115
115

Редакційна колегія:

В.І. Гончаров, канд. філол. наук, професор (відповідальний редактор);
А.М. Григораш, канд. філол. наук, доцент (відповідальний секретар);
М.Я. Брицин, докт. філол. наук, професор;
Л.П. Іванова, докт. філол. наук, професор;
Ф.О. Нікітіна, докт. філол. наук, професор;
Н.І. Озерова, докт. філол. наук, професор;
М.Я. Плющ, докт. філол. наук, професор;
О.О. Тараненко, докт. філол. наук, професор;
Л.С. Віннічук, канд. педагог. наук, доцент;
О.І. Дашенко, канд. філол. наук, доцент;
М.П. Дворжецька, канд. філол. наук, професор;
Т.І. Плужнікова, канд. філол. наук, доцент;
Т.В. Слободянюк, канд. філол. наук, доцент;
М.М. Тягунова, канд. філол. наук, доцент;
Н.В. Хруцька, канд. філол. наук, доцент.

Рецензенти:

Н.Л. Іваницька, докт. філол. наук, професор;
Є.А. Карпіловська, докт. філол. наук;
Т.Ю. Ковалевська, докт. філол. наук;
Л.М. Полюга, докт. філол. наук, професор;
О.А. Сербенська, докт. філол. наук, професор.

С40 Система і структура східнослов'янських мов: Пам'яті академіка Л.А. Булаховського: Зб. наук. праць (Редкол.: В.І. Гончаров (відп. ред.) та ін. — К.: Знання України, 2006. — 316 с. Бібліогр. в кінці ст. — Укр., рос.
ISBN 966-7201-26-0

У збірнику вміщено наукові праці докторантів, аспірантів, професорсько-викладацького складу мовознавчих кафедр Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова та інших вузів України з актуальних проблем східнослов'янського мовознавства. Тематика статей охоплює питання граматичної будови і лексичного складу східнослов'янських мов, етимології і словотвору, історії і взаємодії мов, культурології і стилістики. Об'єктом лінгвістичного аналізу виступають структурні одиниці різних рівнів мовної системи. У полі зору мовознавців питання фонетики, морфології, синтаксису, лексикології, термінології та лексикографії.

Для викладачів, аспірантів, студентів філологічних факультетів, учителів української та російської мов середніх шкіл та гімназій.

ББК 81.2я43

ISBN 966-7201-26-0

© Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, 2006
© Автори статей, 2006

Исследование Л.А. Булаховского «Русский литературный язык первой половины XIX века» обогатило нашу науку ценными сведениями о лексике (I том), фонетике, морфологии, ударении и синтаксисе (II том) русского литературного языка указанного периода. Основное внимание в I томе (1-ое издание — Киев, 1941; 2-ое издание — Киев, 1957) уделено автором художественно-литературным жанрам, но имеются замечания также об эпистолярном слоге, слоге критической и научной прозы. Автор стремится показать лексику русского литературного языка в ее развитии, в связи с чем в ряде случаев говорит о лексике литературного языка предшествующего периода XVIII века.

Второй том труда Л.А. Булаховского еще богаче по имеющемуся в нем материалу. В первой части тома, посвященной фонетике, проанализированы основные черты русского литературного произношения, как оно отражено на письме в памятниках литературы, в частности рассмотрено произношение заимствованных слов. В разделе морфологии много внимания уделяется словообразованию — области малоисследованной.

Синтаксису отведена почти половина II тома. Здесь дана общая характеристика синтаксиса русского литературного языка первой половины XIX в. — характеристика специальных явлений (напр., субстантивация имен прилагательных, сказуемые-связки и т.д.), рассмотрено употребление союзов и союзных слов, порядок слов, сделан ряд замечаний из области стилистического синтаксиса.

Таким образом, следует подчеркнуть, что труды Л.А. Булаховского по истории русского литературного языка XIX века способствовали утверждению этого раздела как самостоятельного в русском языкознании.

Исключительно велика заслуга ученого и в исследовании украинского правописания и пунктуации. Под его руководством был разработан проект украинского правописания. Л.А. Булаховский — автор книги «Українська пунктуація (Розділові знаки)» (1947). Под редакцией Л.А. Булаховского и при его участии вышел в Киеве в 1951 году двухтомный «Курс сучасної української літературної мови».

Видное место среди трудов Л.А. Булаховского занимают и его работы о выдающихся отечественных языковедах (Ф.И. Буслаеве, И.И. Срезневском, А.А. Потебне, А.А. Шахматове, Б.М. Ляпунове и др.), написанные с прекрасным пониманием роли этих ученых в развитии науки о языке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Білодід І.К. Леонід Арсенійович Булаховський. — К., 1968.
2. Булаховский Л.А. Исторический комментарий к литературному языку. — Изд. 2. — К., 1939.

ГРАМАТИЧНА БУДОВА СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ. ПРОБЛЕМИ МОРФОЛОГІЇ І СИНТАКСИСУ

Л.В. Гмиря

ДВОВАЛЕНТНІ ДІЄСЛІВНІ ПРЕДИКАТИ В ІЄРАРХІЧНІЙ СТРУКТУРІ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОЇ ВАЛЕНТНОСТІ

Велика кількість лінгвістичних наукових студій визначає діапазон вивчення дієслова як головного елемента речення та відкриває можливості для подальшого дослідження цієї частини мови. У мовознавстві відомі спроби лексико-семантичних класифікацій дієслів на денотативному, парадигматичному чи

синтагматичному принципах. Крім семантичної класифікації предикатів, існує диференціація предикатів за їхнім валентним потенціалом. Різні класифікації неоднозначно трактують лексико-семантичний потенціал двовалентних дієслівних предикатів, а інтенційно-валентні властивості таких предикатів розглядаються лише в деяких групах.

Актуальним залишається питання уточнення лексико-семантичних груп двовалентних дієслівних предикатів і з'ясування лексичного наповнення іменникових синтаксем залежно від реалізації семантичних типів предикатів.

Важливим компонентом організації семантико-синтаксичної структури речення є предикат, який містить у собі макет майбутньої конструкції і програмує набір позицій для семантичних наповнювачів. Значний внесок у розробку класифікації предикатів внесли праці Ю.Д. Апресяна, Н.С. Авілової, Л.М. Васильєва, І.Р. Вихованця, В.М. Русанівського, Г.Г. Сильницького, Ю.С. Степанова, У. Чейфа та ін. Найбільш характерним протиставленням, яке закладено в основу всіх класифікацій, є поділ усіх предикатів на два класи: стан, дія.

Закономірності заповнення семантичних позицій визначаються валентністю предиката, яка розглядається як властивість слова встановлювати відношення з іншими словами у складі синтаксичних конструкцій. Іntenція дієслівної дії, яка є основним критерієм поділу дієслів на групи, має важливе значення для семантико-синтаксичного моделювання речення. Теорія валентності та інтенції розроблена в дослідженнях Л. Теньєра, Ч. Філлмора, Ф. Данеша, В.В. Богданова, С.Д. Кацнельсона, І.Р. Вихованця, А.П. Загнітка, Н.Л. Іваницької, М.Я. Плющ та ін.

У мовознавстві утвердилася думка, що валентний потенціал дієслова не перевищує сім прогнозованих позицій. При визначенні валентності дієслів науковці намагаються встановити відповідність між семантикою та їх валентними можливостями. Відповідно виділяють нуль-, одно-, дво-, тривалентні і т.д. лексеми. Так, зокрема, дієслівні предикати якості, процесу, кількості виступають як одновалентні дієслова (*Дівчина засмучена; Листя осипається; Друзів було четверо*); більшість багатовалентних дієслів є виразниками семантичної дії (*Ми пішли на озеро через поле*). Оскільки переважна більшість дієслів української мови характеризується абсолютною чи відносною релятивністю, можна стверджувати, що в синтаксичній системі у кількісному відношенні домінують речення з валентно зв'язаними компонентами.

Активні дієслова, реалізуючи продовжену сему, передбачають наявність другого, третього, четвертого, п'ятого, шостого актанта. Найбільш регулярним у валентнісному плані є другий актант, репрезентований формою знахідного відмінка (акузатива) як спеціалізованою формою сильнокерованого другорядного члена речення [4, 28-29].

Двовалентні дієслівні предикати в ієрархічній структурі семантико-синтаксичної валентності кількісно переважають над іншими. Для класу двовалентних дієслівних предикатів характерним є подібність сполучуваностей та функціональна еквівалентність. Значення кожного дієслова «орієнтоване» на специфіку групи в цілому.

Акузативні дієслова, які в традиційній граматиці відомі як перехідні, реалізують мінімум два залежних аргументи, репрезентуючи відношення між предметами реальної (або фантазованої) дійсності. Суб'єкт — це джерело дії (у плані семантичного навантаження), джерело відношень, те, що викликає дію, процес або стан; об'єкт — істота або предмет, на який прямо чи опосередковано проектується дія, або предмет, з яким пов'язані процес або стан. Об'єкт може мати ідеальний, реальний, результативний, внутрішній чи зовнішній вияв. Валентність, яка відображає суб'єктно-об'єктні відношення, позначає

ряд можливих ситуацій, з-поміж яких головною є заміщення суб'єктної позиції номінацією особи, а правобічний актант є назвою, що позначає матеріальний або ідеальний предмет, який охоплюється діяльністю людини.

У семантичному плані двовалентні дієслівні предикати утворюють неоднорівну площину, охоплюючи лексеми різноманітних лексико-семантичних полів.

Так, І.Р. Вихованець до двовалентних дієслівних предикатів зараховує дієслова:

1) власне-локативного стану (*бути, стояти, сидіти, лежати* й под.), які поєднуються з іменником, що означає носія цього стану, та словоформою іменника з прийменником, що вказує на місце вияву стану, напр.: *Батьки були в селі; Птахи сидять на даху;*

2) мовлення, один із залежних іменників яких означає виконавця дії, а інший — об'єкт, на який спрямовується дія (*Дитина вимовила слово*), або адресата дії (*Син подякував матері*);

3) процесуальної семантики (*гніватися, сердитися*) з правобічною позицією іменників з функцією об'єкта процесу (*Вона гнівалася на сусідів*);

4) зі значенням стану (*любити, кохати, ненавидіти*), правобічну позицію яких заповнюють іменники відповідно з функцією об'єкта стану (*Діти люблять матір*) [1, 271].

А.П. Загнітко щодо граматичної категорії валентності зауважує, що двовалентність поширена в дієсловах на позначення:

1) буття, існування події (*бувати, бути, гніздитися, гостити* та ін.);

2) створення об'єкта в результаті фізичної праці (*будувати, виростити* і под.);

3) відношення з позитивною оцінкою (*благоговіти, вірити, дружити, поважати* та ін.);

4) стосунку з негативною оцінкою (*вистіяти, ворогувати, заздрити, зневажати* і под.). Проте, як зазначає науковець, названі лексико-семантичні групи не вичерпують увесь склад двовалентних дієслів [3, 28-29].

Дослідник серед засобів реалізації двовалентних дієслівних предикатів окремо розглядає дієслова з «усіченим» другим аргументом (-ся), другий актант яких міститься в самій структурі дієслова, його показником виступає елемент -ся. Такі дієслова вказують на зміну зовнішності суб'єкта, набуття ним якісно нових характеристик, навичок, ознак тощо: *митися, стригтися, тренуватися, чиститися* та ін.

У класичній граматиці дієслова з лексично не вираженою об'єктною синтаксевою кваліфікують як зворотний стан дієслова [2, 168]. Деякі мовознавці розглядають ці дієслова як рефлексивні і відносять до діатез дієслова [7, 259-267].

Дієслівні лексеми типу *битися, вітатися, зазнаватися, листуватися, миритися, обніматися, розставатися, цілуватися* та інші у сучасних дослідженнях, присвячених проблемам семантико-синтаксичної організації речення, кваліфікують як носії категоріального значення взаємності (реципрока). У своїй семній побудові вони передбачають два аргументи, один із яких виконує функцію суб'єкта і репрезентується формою номінатива, другий — об'єкта, що реалізується формою орудного з прийменником з [4, 287]. Л. Теньєр таку конструкцію зараховує до двовалентної, оскільки суб'єкт, виконуючи дію, притягує до себе інший об'єкт, поза яким не може здійснитися та чи інша дія [7, 255, 265-267, 278].

Т.Є. Масицька здійснила класифікацію дієслівних предикатів на основі їх семантико-синтаксичних диференційних ознак і функціональних особливостей як синтаксем у семантичній структурі простого речення і виділила такі лексико-семантичні групи двовалентних дієслів, що позначають:

1) почуттєвий стосунок до особи (предмета) (*захоплюватися, зневажати, любити, радувати, співчувати* та ін.);

2) стосунок або ставлення до певного об'єкта (*благородити, бойкотувати, дурити, контролювати, розраховувати* і под.);

3) активну дію, суб'єкт і об'єкт при яких позначає осіб (*арештовувати, витренувати, впокорити, гіпнотизувати, гнобити* та ін.);

4) керування (*відати, володіти, керувати, правити, управляти* і под.);

5) вплив суб'єкта на об'єкт (*германізувати, колонізувати, монополізувати, обуржуазити, українізувати* та ін.);

6) дію суб'єкта на об'єкт (*бракувати, висвіжити, герметизувати, маринувати, реконструювати* і под.);

7) рухи, виконувані неактивними учасниками дії (ними можуть бути частини тіла чи інші предмети) (*блимати, брязкати, гупати, грюкати, моргати* та ін.);

8) місцеперебування суб'єкта (*залишатися, лежати, мешкати, сидіти, стояти* і под.) [5, 68-69, 101-103].

Деякі дієслова мають своєрідне значення, через що їх неможливо зарахувати до якоїсь групи, якщо не створювати груп, які складаються з одного дієслова; інші групи, навпаки, вміщують настільки багато дієслів, що їх можна ділити на менші групи, а отже, відносити те саме дієслово до більш або менш загальної групи. Тобто розмежування дієслів за їхнім лексичним значенням є проблемним.

На основі здійсненого семантичного аналізу двовалентні дієслівні предикати поділяємо на дев'ять лексико-семантичних груп:

1) психічного ставлення особи до іншої особи та об'єкта (*божествити, заздрити, кохати, нехтувати, шанувати* і под.);

2) емоційного стану (*нудьгувати, радіти, тріумфувати, хвилюватися, шкодувати* та ін.);

3) активної дії агенса, спрямованої на об'єкт (*гнобити, заспокоювати, масажувати, одурманювати, осучаснювати* і под.);

4) конкретної фізичної дії суб'єкта на об'єкт (*виготовляти, екранізувати, ламати, механізувати, реформувати* та ін.);

5) мовлення (*гукати, декламувати, нарікати, славити, цитувати* і под.);

6) мисленнєвої діяльності (*вірити, забувати, придумувати, опрацьовувати, розшифровувати* та ін.);

7) фізіологічного стану (*впізнавати, дивитися, їсти, нюхати, пити* і под.);

8) із загальним значенням надання руху або певної форми об'єктові (*бряжчати, вертіти, здвигати, кивати, махати* та ін.);

9) на позначення місцеперебування суб'єкта (*висіти, знаходитися, отаборюватися, стояти, юртуватися* і под.).

При семантичній класифікації двовалентних дієслівних предикатів виникають деякі труднощі. Це зумовлено тим, що у дієсловах, які можуть реалізувати семантику абсолютивно або релятивно, необхідність додаткового поширювача дуже ослаблена, і він реалізується у структурі речення лише за необхідності уточнення загальної семантики дієслова. У синтаксичній конструкції два обов'язкові актанти можуть поширюватися третім факультативним. Отже, валентнісна реалізація деяких дієслівних предикатів у різноманітних синтаксичних конструкціях може мати два рівнозначні варіанти. Деякі двовалентні дієслова завдяки переносному значенню можуть переходити із однієї лексико-семантичної групи до іншої або ж змінювати свою сполучуваність. Напр., у прямому значенні такі лексеми можуть називати певну дію суб'єкта, спрямовану на об'єкт («*цінувати*» — визначати, призначати ціну (СУМ, XI, 238); зміну положення об'єкта («*схилиятися*» — змінювати пряме положення на похиле, притулятися, наближаючись до кого- або чого-небудь, спиратися на когось, щось (СУМ, IX, 884) і тільки завдяки переносному значенню перебувають у межах лексико-семантичної групи дієслів психічного ставлення особи до іншої особи

або об'єкта: «цінувати» — визнаючи цінність чого-небудь, дорожити ним — *І вже починаєш не час **цінувати**, а мить (...)* (Б. Олійник); «схилятися» — визнавати чий-небудь авторитет, виявляти глибоку повагу до когось, чогось — *Я низько **схиляюсь** перед тобою (мудросте книг), щоб не схилитись перед кривдою і самовдоволенням чи крикливим невіглаством* (М. Стельмах).

Незаперечним є вплив конкретної семантики дієслова на його валентність. Зміна лексичного значення є причиною зміни валентності. Наприклад, дієслово *читати* у значенні «виконувати певну дію» є двовалентним (*Дівчина **читає** книгу*), а в значенні роду заняття — одновалентним (*Вона **читає***). Отже, дієслівні лексеми, які мають подвійну природу, не можна однозначно кваліфікувати, тому що за одними ознаками вони можуть бути віднесені до номінативно-акузативних (двовалентних), тривалентних, чотиривалентних, п'ятивалентних, шестивалентних, а за іншими — до одновалентних (з лівою суб'єктною валентністю).

Семантико-синтаксична валентність предиката визначає кількість субстанціальних (іменникових) синтаксем, вказує на їх семантичні функції, відношення між ними та відношення субстанціальних синтаксем до відповідного класу предикатів. Двовалентні дієслівні предикати реалізують об'єктну, інструментальну, адресатну або локативну позиції.

Важливе місце у системі субстанціальних синтаксем посідають суб'єктні синтаксеми, які поєднуються з усіма семантичними класами і валентними типами предикатів.

Суб'єктну синтаксему у двовалентних конструкціях можуть заповнювати:

- 1) назви осіб: *Такого приниження він не **чекав*** (В. Підмогильний);
- 2) назви стихійних сил природи: *Сонце тим часом **сховалось** за кущем дерев, які оточували ковалівську церкву, потягло вечірньою прохолодою* (Ю. Збанацький);
- 3) назви різноманітних предметів: *І лише десь на четвертому чи п'ятому курсі глина та камінь **почали коритися** Федорові* (Ю. Мушкетик);
- 4) назви різноманітних технічних приладів, які замінюють або доповнюють труд людини: (...) *бульдозери **розрили** дуже давнє кладовище (...)* (П. Мовчан);
- 5) назви різноманітних обставин і ситуацій, що здійснюють вплив на життя людини: *Мене **струснув** дріж* (Ю. Мушкетик).

Об'єктна синтаксема при двовалентних дієслівних предикатах може вживатися у знахідному, орудному, родовому та давальному відмінках. Напр.: *Анюта **хвилювалася** не за себе, а за дітей* (В. Павловська); *Хлопці **чаклували** над чаєм із якихось трав, смажили картоплю, а тоді довго вечеряли на кухні й гомоніли* (К. Мотрич); (...) *Симон ніколи не **цурався** роботи, навіть найважчої (...)* (А. Дімаров); *Проте Григорієві це місто **сподобалось** — воно дуже нагадувало Київ* (І. Багрянний).

У семантичному плані А.П. Загнітко розрізняє такі типи суб'єктно-об'єктних відношень:

- 1) трансформативні відношення — зміна об'єктом місцезорозташування або стану під впливом суб'єкта, напр.: *Водій **завів** машину* (Р. Іваничук);
- 2) креативні відношення — суб'єкт створює, відтворює або знищує об'єкт, напр.: *Катя **приготувала** вечерю* (П. Загребельний);
- 3) відношення адресатності — суб'єкт звертається до об'єкта, напр.: ***Благословляю** і люблю Твоє чоло двадцятивесне (...)* (М. Вінграновський);
- 4) фактитивні відношення — суб'єкт впливає на волю, почуття, розум об'єкта, напр.: *З болем у наших дитячих серцях ми прислухались до слів матері, як тільки могли, **заспокоювали** її* (К. Штанько);

5) перцептивні відношення — суб'єкт сприймає об'єкт органами власних відчуттів, напр.: *Ми наділені тяжінням, ми відчуваємо своє тіло, але не бачимо власного випромінювання* (П. Мовчан);

6) когнітивні відношення — суб'єкт пізнає об'єкт у результаті мисленнєвої діяльності, напр.: *Тим часом (майор) не марнує часу на теревені: п'є отак собі бордо і студіює промову вождя* (І. Багрянний);

7) емотивні відношення — суб'єкт відчуває певне почуття до об'єкта, напр.: *Мій батько співчував йому, невдасі* (Л. Костенко);

8) інструментальні відношення — використання суб'єктом об'єкта, напр.: *Виконавець сидів на лаві, лузав соняшникове насіння* (...) (В. Земляк);

9) привативні відношення — суб'єкт відчуває потребу в об'єкті, напр.: (...) *видатна особа потребує таких незалежних особистостей* (Є. Сверстюк).

Інструментальна синтаксема поєднується з двовалентними дієслівними предикатами на позначення рухів, виконуваних неактивними учасниками дії, напр.: *блмати, ворушити, гупати, кліпати, моргати та ін.* Вона виражається орудним відмінком: *Шуляк ворухнув нагаєм, жеребець скинувся і поскакав до села* (В. Дрозд).

Адресатна синтаксема вказує на істоту, якої стосується названа предикатом дія або стан, тобто того, кому приписується даний стан, на користь або на шкоду кому відбувається дія (*допомагати матері, заважати колезі*): *Хтось дорікнув їй тихо, при мені ж* (Л. Костенко).

Локативна синтаксема сполучається з дієсловами, що вказують на місце-перебування суб'єкта, напр.: *бути, жити, лежати, сидіти, стояти* тощо. При двовалентних дієслівних предикатах вона вживається у формі родового відмінка з прийменниками *біля, вздовж, довкола, збоку, навколо* та ін., напр.:

Федір Несторович квартирував у неї (Одарки) звідтоді, як повернувся з госпіталю (...) (Г. Тютюнник); орудного відмінка з прийменниками *за, над, під, поза, поруч з та ін.*, напр.: *Над чорнобривцями в саду Останнє яблуко висить* (М. Вінграновський); місцевого відмінка з прийменниками *в, на, по, при*, напр.: *Почекавши хвилин кілька, і сам сів на ганкові* (В. Підмогильний).

Характерною особливістю двовалентних дієслівних предикатів, як відомо, є те, що вони своєю семантикою обов'язково передбачають актуалізацію в структурі речення суб'єкта та об'єкта. За відсутністю будь-якого з цих поширювачів семантика дієслова сприймається як не повністю реалізована.

Предикати психічного ставлення передбачають спрямування стану суб'єкта на певні об'єкти (*боготворити, засуджувати, любити, милуватися, ненавидіти*): *Зайвою в їх компанії я наче не була: мною милувалися молоді вчені* (...) (Р. Іванчук); *Тільки дід Ілько, а тоді молодий іще чоловік, не засуджував Уляну* (А. Дімаров). Дієсловам психічного ставлення до об'єкта (істоти чи предмета) не властиві значення дії або процесу. Такі предикати виражають позитивне чи негативне ставлення суб'єкта (здебільшого особи) до об'єкта (іншої особи, предмета, явища), почуття, спрямованість інтересу до когось (чогось).

Специфіку дієслів-предикатів емоційного стану становить їх сполучуваність із суб'єктною синтаксемою як компонентом, що виражає значення неактивності, пасивності носія стану. Для вираження стану вживаються дієслова, що мають позитивне або негативне значення (*надіятися, журитися, переживати, радіти, сумувати*). Семантична модель «суб'єкт і його стан» часто реалізується в поєднанні з причиновими конкретизаторами: *Баба Ликора — ох і дивна: з усього вмів радіти* (Є. Гуцало); *Кого я тут чекаю — виглядаю, За ким журюсь, тужу за ким?* (М. Рильський).

Суб'єктна синтаксема при дієсловах активної дії агенса позначає того, хто виконує активну дію на користь або на шкоду об'єкта, і виражається іменни-

нами-назвами осіб. Об'єктна синтаксема (у плані семантичного навантаження) при таких дієсловах позначає істоту або предмет, на який поширюється або орієнтується дія, або предмет, з яким пов'язані процес чи стан. Предикати цієї групи виражаються дієсловами *будити, дискваліфікувати, дресировати, реабілітовувати* та дієсловами взаємноспрямованої активності (*дружити, конфліктувати, миритися*): *Були то переважно листи від знайомих віденців і віденок, бо з земляками він майже не листувався* (Б. Лепкий); *Хочуть (дворяни) з Ольгою миритись, До княгині шлють послів (...)* (О. Олесь).

Предикати конкретної фізичної дії вимагають, щоб їх супроводжував іменник із семантичною функцією діяча (назви істоти). У правобічній валентній позиції об'єктна синтаксема, лексичне значення якої обмежується іменниками-назвами неістот, позначає предмет, на який спрямована дія, в результаті якої він створюється, відтворюється, частково або повністю знищується тощо (*асфальтувати, будувати, ліквідовувати, ремонтувати, страхувати*): *Згодом уже хтось (не я, не я) пояснив, що то в них раніше почалося, коли Могол не захопив свою хату застрахувати* (В.О.Яворівський); *По тому, як листа було викинуто, Вуточка заходжувалася чепурити хату (...)* (Григор Тютюнник).

До цієї групи предикатів належать дієслова зі значенням володіння, керування. При дієсловах керування названа синтаксема зі значенням об'єкта підкорення когось або чогось чийсь волі чи владі (*диригувати, керувати, користуватися, маніпулювати, управляти*): *Конем правив Ариспид Киндзя, то перед самим селом повернув до млина* (В. Земляк). Предикати володіння означають володіння чимось як власністю, представлені невеликою групою дієслів з позитивним чи негативним оцінним значенням (*володіти, загубити, мати, належати*). Конструкції з предикатами володіння містять суб'єкт та об'єкт володіння як обов'язкові синтаксеми: *Хто, Богдане, володіє грішми — Той тепера в Україні пан* (Б. Олійник).

Предикати мовлення позначають діяльність, що породжується діячем і ним активно стимулюється, тому мовлення не існує само по собі, а вимагає чийсь-небудь зусиль. Це дієслова типу *глузувати, говорити, дебатовати, коментувати, хвалити*. Напр.: *Не нарікай на тьму злостиво, А краще засвіти свічу!* (Д. Павличко); *Тоді я навіть хвалив його публікацію, хоч вона була і проти мене* (Є. Сверстюк). Позицію суб'єкта дії при дієслівних предикатах мовлення займають назви істот. Семантика дієслова вимагає, щоб іменник (або займенник), виконуючи функцію діяча, входили до класу назв осіб. В об'єктній позиції може бути як істота, так і неістота.

При дієслівних предикатах, які пов'язані з інтелектуальною сферою людського буття, суб'єктом завжди виступають іменники, що називають істот. Об'єктний компонент виражає об'єкт роздумів, думок, позицію якого здебільшого займають іменники-назви неістот з конкретним або абстрактним значенням, однак зрідка вживаються назви істот. Предикат репрезентують дієслова *аналізувати, досліджувати, думати, пригадувати, усвідомлювати*. Напр.: *Чую земле, твоє дихання, Розумію твоїй тихий сум (...)* (В. Симоненко); *Один промовив так: «Не рахував років я, чекаючи на вість, ковтаючи слова, — урвався мій терпець!»* (І. Римарук).

Дієслівні предикати на позначення фізіологічного стану об'єднуються у групи на основі двох ознак: 1) життєдіяльність організму та 2) фізіологічні потреби організму. За першою ознакою об'єднуються дієслова чуттєвого сприйняття і уваги (*бачити, відчувати, слухати, спостерігати, чути*): *Вірний пес, що спав біля порога пізнав її. Пізнав свою газдиню* (Б. Лепкий); *Я вслухаюсь в плескіт хвилі — І мов чую в нім ваш гомін* (М. Вороний). Суб'єкт чуттєвого

сприйняття — завжди істота (переважно особа), що може сприймати реальність за допомогою органів чуття. Об'єктом може бути істота або неживий предмет, на які спрямована дія. За другою ознакою об'єднуються дієслова із значенням споживання (*жувати, їсти, куштувати, лузати, пити*): *А розбійник, розтрощивши колоду, відійшов геть, сів на кедрині і смакував горіхи* (І. Багрянний); *Вже випили вино і жданики поїли* (...) (І. Румарук). Суб'єкт — істота, а об'єкт називає їжу або питво.

Дієслівні предикати із загальним значенням надання руху або певної форми об'єктові можуть керувати як знахідним (*вигинати спину, заокруглювати очі, згорбити спину, надувати щоки, розправляти крила*), так і орудним (*вертїти хвостом, ворушити ногами, здвигати плечима, хитати головою, шарудїти листям*) відмінками. У конструкціях «дієслово + знахідний» іменникова форма є вираженням об'єкта активної дії, а орудний, що детермінує неперехідне дієслово, виступає об'єктом, за яким характеризується дія [6, 59]. Напр.: *Син понурив голову і вийшов* (...) (Б. Лепкий); *Лопотїли* (лебеді) *крилами і рожевим пір'ям* (В. Симоненко).

Своєрідність предикатів перебування у просторі полягає у тому, що їхні денотати не представлені як такі, що створюються чи виникають у часі, вони вказують лише на зв'язок суб'єкта (істоти або предмета) з тим чи іншим простором, тобто на місцеперебування суб'єкта протягом певного часу. У побудові речень беруть участь дієслова, які репрезентовані локативними предикатами (*залишатися, лежати, мешкати, розташовуватися, сидїти*), та іменна синтаксема з локативним значенням. Прийменникові словоформи просторового статичного значення, вживаючись при дієслівному присудку, реалізують семантичні відтінки локативності. Напр.: *Під бджолиним і хмариним пліном Причаївся* півень навісний (М. Вінграновський); *Коли б усі були такі, як ти, у цьому красві перебувала б лише Божа ласка та Благодать* (К. Мотрич).

Отже, двовалентні дієслівні предикати, семантика яких багатопланова і різноманїтна, становлять численну лексико-семантичну групу. У конструкціях з двовалентними дієслівними предикатами прогнозується такий семантичний комплекс актантів: «суб'єкт + предикат + об'єкт». Дослідження інтенційних властивостей і опис речень з двовалентними дієслівними предикатами — важливе і перспективне завдання синтаксису сучасної української мови, що впливає з необхідності поглибленого осмислення валентності як явища семантико-синтаксичного порядку, у якому тісно взаємодіють між собою граматичний і лексико-семантичний чинники в аспекті мовної реалізації різних типів предикатів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. — К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. — 400 с.
2. Жовтобрюх М.А. Українська літературна мова. — К.: Наук. думка, 1984. — 255 с.
3. Загнітко А.П. Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови (проблеми теорії): Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.02 / АН України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. — К., 1992. — 38 с.
4. Загнітко А.П. Структура та ієрархія валентних значень дієслова. — К., НМК ВО, 1990. — 63 с.
5. Масицька Т.Є. Граматична структура дієслівної валентності. — Луцьк: Ред.-вид. відд. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. — 206 с.
6. Плющ М.Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. — К.: Вища шк., 1986. — 175 с.
7. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. — М.: Прогресс, 1988. — 654 с.